

Samling af Afgørelser

DOMSTOLENS DOM (Femte Afdeling)

17. marts 2021 *

[Tekst berigtiget ved kendelse af 15. april 2021]

»Præjudiciel forelæggelse – socialpolitik – beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed – tilrettelæggelse af arbejdstiden – direktiv 2003/88/EF – artikel 2 – begrebet »arbejdstid« – artikel 3 – daglig minimumshvileperiode – arbejdstagere, der har indgået flere arbejdskontrakter med den samme arbejdsgiver – anvendelse pr. arbejdstager«

I sag C-585/19,

angående en anmodning om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 267 TEUF, indgivet af Tribunalul București (retten i første instans i Bukarest, Rumænien) ved afgørelse af 24. juli 2019, indgået til Domstolen den 2. august 2019, i sagen

Academia de Studii Economice din București

mod

Organismul Intermediar pentru Programul Operațional Capital Uman – Ministerul Educației Naționale,

har

DOMSTOLEN (Femte Afdeling),

sammensat af afdelingsformanden, E. Regan, og dommerne M. Ilešič, E. Juhász, C. Lycourgos (refererende dommer) og I. Jarukaitis,

generaladvokat: G. Pitruzzella,

justitssekretær: A. Calot Escobar,

på grundlag af den skriftlige forhandling,

efter at der er afgivet indlæg af:

- Academia de Studii Economice din București ved N. Istudor, D.G. Dumitrescu og E. Găman,
- den rumænske regering ved E. Gane, A. Rotăreanu og S.-A. Purza, som befuldmægtigede,
- den belgiske regering ved L. Van den Broeck, M. Jacobs og S. Baeyens, som befuldmægtigede,

* Processprog: rumænsk.

- den danske regering først ved J. Nymann-Lindegren, P. Ngo og M.S. Wolff, derefter ved J. Nymann-Lindegren og M.S. Wolff, som befuldmægtigede,
- den lettiske regering først ved V. Soșeca og L. Juškeviča, derefter ved V. Soșeca, som befuldmægtigede,
- den nederlandske regering ved M. Bulterman og C.S. Schillemans, som befuldmægtigede,
- den østrigske regering ved J. Schmoll, som befuldmægtiget,
- den polske regering ved B. Majczyna, som befuldmægtiget,
- den finske regering først ved A. Laine, derefter ved H. Leppo, som befuldmægtigede,
- den norske regering ved I. Thue og J.T. Kaasin, som befuldmægtigede,
- Europa-Kommissionen først ved C. Gheorghiu og M. van Beek, derefter ved C. Gheorghiu, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 11. november 2020, afsagt følgende

Dom

- 1 Anmodningen om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 2, nr. 1), artikel 3 og artikel 6, litra b), i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden (EUT 2003, L 299, s. 9).
- 2 Anmodningen er blevet indgivet i forbindelse med en tvist mellem Academia de Studii Economice din București (akademi for økonomiske studier i Bukarest, Rumænien, herefter »ASE«) og Organismul Intermediar pentru Programul Operațional Capital Uman – Ministerul Educației Naționale (formidlingsorgan for det operationelle program »Menneskelige Ressourcer« – det nationale undervisningsministerium, Rumænien, herefter »OI POCU MEN«) vedrørende en finansiel korrektion fastsat af sidstnævnte i forbindelse med et finansieringsprogram på grund af ASE's manglende overholdelse af det maksimale antal timer, som en person må arbejde pr. dag.

Retsforskrifter

EU-retten

- 3 Artikel 1 i direktiv 2003/88 bestemmer:
 - »1. Dette direktiv indeholder minimumsforskrifter for sikkerhed og sundhed i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden.
 - 2. Dette direktiv finder anvendelse på:
 - a) de minimale daglige hvileperioder, ugentlige hvileperioder og årlige ferier, på pauser og på den maksimale ugentlige arbejdstid, samt på
 - b) visse aspekter i forbindelse med natarbejde, skifteholdsarbejde og arbejdsrytme.

3. Dette direktiv finder anvendelse på alle former for private og offentlige aktiviteter som defineret i artikel 2 i [Rådets] direktiv 89/391/EØF [af 12. juni 1989 om iværksættelse af foranstaltninger til forbedring af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed under arbejdet (EFT 1989, L 183, s. 1)], jf. dog nærværende direktivs artikel 14, 17, 18 og 19.

[...]«

4 Artikel 2 i direktiv 2003/88 bestemmer:

»I dette direktiv forstås ved:

1. »arbejdstid«: det tidsrum, hvori arbejdstageren er på arbejde og står til arbejdsgiverens rådighed under udførelsen af sin beskæftigelse eller sine opgaver i overensstemmelse med national lovgivning og/eller praksis
2. »hvileperiode«: det tidsrum, der ikke er arbejdstid

[...]«

5 Artikel 3 i dette direktiv, der har overskriften »Daglig hviletid«, fastsætter:

»Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at alle arbejdstagere får en minimumshvileperiode på 11 sammenhængende timer inden for hver 24-timersperiode.«

6 Direktivets artikel 6, der har overskriften »Maksimal ugentlig arbejdstid«, bestemmer:

»Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for, at det, henset til kravene om at beskytte arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, sikres:

- a) at den ugentlige arbejdstid begrænses ved love eller administrative bestemmelser eller ved kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter
- b) at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode ikke overstiger 48 timer, inklusive overarbejde.«

7 Direktivets artikel 17 bestemmer:

»1. Under overholdelse af de generelle principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed kan medlemsstaterne fravige artikel 3, 4, 5, 6, 8 og 16, når arbejdstidens længde som følge af særlige træk ved det udførte arbejde ikke måles og/eller fastsættes på forhånd, eller når arbejdstagerne selv kan fastsætte den, bl.a. når der er tale om:

- a) personale med ledelsesfunktioner eller andet personale, der har beføjelse til at træffe selvstændige beslutninger
- b) arbejdende familiemedlemmer eller
- c) arbejdstagere, hvis arbejde knytter sig til kirkers og trossamfunds religiøse handlinger.

[...]«

8 Artikel 23 i direktiv 2003/88 fastsætter:

»Uanset medlemsstaternes ret til at tilpasse de forskellige love, administrative og kontraktmæssige bestemmelser på arbejdstidsområdet efter udviklingen, for så vidt som dette direktivs minimumskrav overholdes, kan gennemførelsen af direktivet ikke danne grundlag for at sænke det generelle niveau for beskyttelse af arbejdstagerne.«

Rumænsk ret

9 Artikel 111 i Legea nr. 53/2003 privind Codul muncii (lov nr. 53/2003 – arbejdsloven) af 24. januar 2003, som ændret (Monitorul Oficial al României, del I, nr. 345 af 18.5.2011) (herefter »arbejdsloven«), bestemmer:

»Ved arbejdstid forstås ethvert tidsrum, hvori arbejdstageren er på arbejde og står til arbejdsgiverens rådighed under udførelsen af sin beskæftigelse eller sine opgaver i overensstemmelse med bestemmelserne i den individuelle arbejdskontrakt, den gældende kollektive overenskomst og/eller den gældende lovgivning.«

10 Arbejdslovens artikel 112, stk. 1, fastsætter:

»Fuldtidsansattes normale arbejdstid er 8 timer daglig og 40 timer ugentlig.«

11 Lovens artikel 114, stk. 1, bestemmer:

»Den højeste tilladte arbejdstid må ikke overstige 48 timer ugentlig, inklusive overarbejde.«

12 Lovens artikel 119 bestemmer:

»Arbejdsgiveren har pligt til at føre et register over det antal arbejdstimer, som hver arbejdstager præsterer, og til på forlangende at lade arbejdstilsynet kontrollere dette register.«

13 Lovens artikel 120 fastsætter:

»1. Arbejde, der udføres uden for den normale ugentlige arbejdstid, jf. artikel 112, betragtes som overarbejde.

2. Overarbejde må ikke udføres uden arbejdstagerens samtykke, bortset fra i tilfælde af force majeure eller for at udføre uopsættelige opgaver med henblik på at forebygge ulykker eller eliminere konsekvenserne heraf.«

14 Arbejdslovens artikel 135, stk. 1, bestemmer:

»Arbejdstagere har ret til en hvileperiode på ikke under 12 sammenhængende timer mellem to arbejdsdage.«

Twisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

15 ASE deltager i projektet POSDRU/89/1.5/S/59184, der er et operationelt sektorprogram for udvikling af menneskelige ressourcer med titlen »Produktivitet og excellence i postdoktorandforskning inden for økonomisk videnskab i Rumænien« (herefter »projektet«).

- 16 Ved rapport om konstatering af uregelmæssigheder og fastsættelse af finansielle korrektioner af 4. juni 2018 (herefter »rapporten om konstatering af uregelmæssigheder«) fastlagde OI POCU MEN et budgetmæssigt tilgodehavende hos ASE på 13 490,42 rumænske lei (RON) (ca. 2 800 EUR) vedrørende lønomkostninger til ansatte i projektgennemførelsesgruppen. Beløbene svarende til disse omkostninger blev anset for ikke at være støtteberettigede på grund af overskridelsen af maksimumsgrænsen for antallet af timer, som disse arbejdstagere kunne arbejde dagligt.
- 17 ASE indgav en administrativ klage over rapporten om konstatering af uregelmæssigheder, som OI POCU MEN afslog under henvisning til navnlig artikel 3 i direktiv 2003/88, der fastsætter en grænse på 13 timer for arbejdstagerens daglige arbejdstid, idet denne grænse ifølge OI POCU MEN ikke fandt anvendelse på hver enkelt af arbejdstagerens arbejdskontrakter isoleret set.
- 18 ASE har ved et søgsmål anlagt ved den forelæggende ret anfægtet denne afgørelse om afslag på klagen.
- 19 Den forelæggende ret har præciseret, at de beløb, der er blevet anset for ikke at være støtteberettigede, svarer til omkostningerne til løn til visse eksperter, som i perioden fra oktober 2012 til januar 2013 visse dage sammenlagde de præsterede arbejdstimer inden for den normale arbejdstid, dvs. 8 timer dagligt, med de arbejdstimer, der blev ydet inden for rammerne af projektet og i forbindelse med andre projekter eller aktiviteter. Det samlede antal daglige arbejdstimer for disse eksperter overskred den grænse på 13 timer dagligt, som var fastsat i projektforvaltningsmyndighedens retningslinjer, og som ifølge OI POCU MEN følger af artikel 3 og 6 i direktiv 2003/88.
- 20 På denne baggrund har Tribunalul București (retten i første instans i Bukarest, Rumænien) besluttet at udsætte sagen og forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:
- »1) Skal der ved [udtrykket] »arbejdstid«, som defineret i artikel 2, nr. 1), i direktiv 2003/88[...], forstås »det tidsrum, hvori arbejdstageren er på arbejde og står til arbejdsgiverens rådighed under udførelsen af sin beskæftigelse eller sine opgaver« på grundlag af en enkelt kontrakt (på fuld tid) eller på grundlag af den pågældende arbejdstagers samtlige indgåede (arbejds)kontrakter?
- 2) Skal medlemsstaternes forpligtelser i henhold til artikel 3 i direktiv 2003/88[...] (pligten til at træffe de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at alle arbejdstagere får en minimumshvileperiode på 11 sammenhængende timer inden for hver 24-timersperiode) og artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88[...] (pligten til at træffe de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode ikke overstiger 48 timer, inklusive overarbejde) fortolkes således, at de indfører grænser med hensyn til en enkelt kontrakt eller med hensyn til samtlige kontrakter, som er indgået med den samme arbejdsgiver eller flere arbejdsgivere?
- 3) Såfremt der af besvarelsen af det første og det andet spørgsmål følger en fortolkning, hvorefter medlemsstaterne ikke på nationalt plan må regulere anvendelsen af artikel 3 og artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88[...] med hensyn til hver [enkelt] kontrakt, i mangel af nationale lovbestemmelser, ifølge hvilke den daglige minimumshvileperiode og den maksimale ugentlige arbejdstid skal stilles i relation til arbejdstageren (uanset hvor mange arbejdskontrakter [...] denne indgår med den samme arbejdsgiver eller flere arbejdsgivere), kan en offentlig institution i en medlemsstat, der handler på statens vegne, da lægge til grund, at bestemmelserne i artikel 3 og artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88[...] finder direkte anvendelse, og sanktionere en arbejdsgiver for manglende overholdelse af de i direktivet[...] fastsatte grænser [for] den daglige hvileperiode og/eller den maksimale ugentlige arbejdstid?«

Om de præjudicielle spørgsmål

Formaliteten med hensyn til de præjudicielle spørgsmål

- 21 [Tekst berigtiget ved kendelse af 15. april 2021] Europa-Kommissionen har gjort gældende, at den forelæggende rets beskrivelse af den faktiske og retlige situation ikke indeholder tilstrækkelige præciseringer og forklaringer til at begrunde de forelagte spørgsmål og nødvendigheden af at besvare dem. Den har desuden ligesom den polske regering anført, at det andet og det tredje spørgsmål skal afvises fra realitetsbehandling, for så vidt som de vedrører artikel 6 i direktiv 2003/88. Den polske regering har tilføjet, at en besvarelse fra Domstolen vedrørende det tilfælde, at en arbejdstager har indgået kontrakter med flere forskellige arbejdsgivere, ikke er til nogen gavn for den forelæggende ret, eftersom analysen i en præjudiciel afgørelse skal vedrøre den situation, som er omhandlet i tvisten i hovedsagen, nemlig i det foreliggende tilfælde en situation, hvor arbejdstageren har indgået flere kontrakter med en enkelt arbejdsgiver. Kommissionen har desuden udtrykt tvivl om, hvorvidt direktiv 2003/88 finder anvendelse på tvisten i hovedsagen, idet denne rejser spørgsmålet om arbejdstagernes løn, selv om dette direktiv ifølge retspraksis ikke regulerer dette spørgsmål.
- 22 Det skal i denne henseende bemærkes, at det inden for rammerne af det samarbejde, der i medfør af artikel 267 TEUF er indført mellem Domstolen og de nationale retter, udelukkende tilkommer den nationale ret, for hvilken en tvist er indbragt, og som har ansvaret for den retsafgørelse, der skal træffes, på grundlag af omstændighederne i den konkrete sag at vurdere, såvel om en præjudiciel afgørelse er nødvendig for, at den kan afsige dom, som relevansen af de spørgsmål, den forelægger Domstolen. Når de stillede spørgsmål vedrører fortolkningen af EU-retten, er Domstolen derfor principielt forpligtet til at træffe afgørelse (dom af 19.12.2019, Darie, C-592/18, EU:C:2019:1140, præmis 24 og den deri nævnte retspraksis).
- 23 Heraf følger, at der foreligger en formodning for, at spørgsmål om EU-retten er relevante. Domstolen kan kun afvise at træffe afgørelse om et præjudicielt spørgsmål fremsat af en national ret, hvis det klart fremgår, at den ønskede fortolkning af EU-retten savner enhver forbindelse med realiteten i hovedsagen eller dennes genstand, såfremt problemet er af hypotetisk karakter, eller såfremt Domstolen ikke råder over de faktiske og retlige oplysninger, som er nødvendige for, at den kan give en hensigtsmæssig besvarelse af de forelagte spørgsmål (dom af 8.10.2020, Union des industries de la protection des plantes, C-514/19, EU:C:2020:803, præmis 29 og den deri nævnte retspraksis).
- 24 I det foreliggende tilfælde bemærkes for det første hvad angår de forelagte spørgsmål, for så vidt som de vedrører den daglige minimumshvileperiode, at forelæggelsesafgørelsen indeholder de nødvendige oplysninger vedrørende de faktiske omstændigheder i tvisten i hovedsagen og angiver de bestemmelser i EU-retten og den nationale lovgivning, der finder anvendelse, således at det i fornødent omfang er muligt at forstå tvistens genstand og de forelagte spørgsmål.
- 25 Ud over at der i forelæggelsesafgørelsen er henvist til bestemmelserne vedrørende den daglige arbejds- og hviletid i arbejdsloven, nemlig artikel 111, 112 og 135 heri, er det navnlig anført, at OI POCU MEN udstedte skylddokumentet, fordi ASE ikke havde overholdt reglerne om det maksimale antal timer, som en person må arbejde pr. dag, og det er nærmere angivet, hvordan de daglige arbejdstimer, som blev ydet af de eksperter, der er ansat ved ASE, er blevet beregnet.
- 26 De forelagte spørgsmål kan derfor antages til realitetsbehandling i denne henseende.
- 27 For det andet bemærkes hvad angår det første og det andet spørgsmål, for så vidt som de vedrører manglende overholdelse af den maksimale ugentlige arbejdstid, at selv om OI POCU MEN som begrundelse for rapporten om konstatering af uregelmæssigheder ifølge forelæggelsesafgørelsen har henvist til både artikel 3 i direktiv 2003/88 og til artikel 6, litra b), heri, har den forelæggende ret,

således som generaladvokaten har anført i punkt 23 i forslaget til afgørelse, intet oplyst om, hvorfor sidstnævnte bestemmelse skulle være relevant, idet alene den manglende overholdelse af den daglige minimumshvileperiode, som foreholdes ASE, er nærmere beskrevet.

- 28 Under disse omstændigheder skal det andet og det tredje spørgsmål, for så vidt som de vedrører artikel 6 i direktiv 2003/88, afvises fra realitetsbehandling.
- 29 For det tredje bemærkes hvad angår de forelagte spørgsmål, for så vidt som de vedrører fortolkningen af bestemmelserne i direktiv 2003/88 med hensyn til arbejdskontrakter, som en arbejdstager har indgået med flere arbejdsgivere, at det på ingen måde fremgår af forelæggelsesafgørelsen, at den løn, som OI POCU MEN anså for at være ikke-støtteberettigede udgifter i rapporten om konstatering af uregelmæssigheder, skulle være knyttet til arbejdskontrakter, som eksperterne havde indgået med dels ASE, dels andre arbejdsgivere. Det er nemlig kun de udgifter, der er knyttet til disse eksperters arbejdskontrakter med ASE, der er nævnt.
- 30 De forelagte spørgsmål skal derfor ligeledes afvises fra realitetsbehandling, for så vidt som de vedrører fortolkningen af artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 med hensyn til arbejdskontrakter, som en arbejdstager har indgået med flere arbejdsgivere.
- 31 For det fjerde bemærkes hvad angår det synspunkt, som Kommissionen har givet udtryk for, og hvorefter tvisten i hovedsagen, eftersom den vedrører arbejdstagernes løn, ikke vedrører direktiv 2003/88, at bortset fra den særlige situation vedrørende årlig betalt ferie, som er omhandlet i direktivets artikel 7, stk. 1, begrænser dette direktiv sig til at regulere visse aspekter af tilrettelæggelsen af arbejdstiden for at sikre arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, hvorfor det principielt ikke finder anvendelse på arbejdstagernes lønforhold (dom af 30.4.2020, Készenléti Rendőrség, C-211/19, EU:C:2020:344, præmis 23 og den deri nævnte retspraksis).
- 32 Denne konstatering medfører imidlertid ikke, at de spørgsmål, der er forelagt i nærværende sag, ikke skal besvares.
- 33 Den forelæggende ret er nemlig af den opfattelse, at det er nødvendigt at fortolke visse bestemmelser i direktiv 2003/88, for at den kan træffe afgørelse vedrørende spørgsmålet om lovligheden af det budgetmæssige tilgodehavende, som OI POCU MEN har gjort gældende. Den ønsker med henblik på at afgøre, om det var med rette, at ASE udbetalte løn for de arbejdstimer, som dets eksperter præsterede, nærmere bestemt oplyst, om ASE overholdt reglerne om det maksimale antal timer, som en person må arbejde pr. dag.
- 34 Under disse omstændigheder må det fastslås, at de forelagte spørgsmål, for så vidt som de vedrører manglende overholdelse af bestemmelserne i direktiv 2003/88 om det maksimale antal timer, som en person må arbejde pr. dag, er relevante for afgørelsen af den sag, der verserer for den forelæggende ret, og at disse spørgsmål derfor kan antages til realitetsbehandling.

Det første og det andet spørgsmål

- 35 Den forelæggende ret ønsker med det første og det andet spørgsmål, som skal behandles samlet, nærmere bestemt oplyst, om artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 skal fortolkes således, at når en arbejdstager har indgået flere arbejdskontrakter med den samme arbejdsgiver, finder den daglige minimumshvileperiode, som er fastsat i artikel 3, anvendelse på disse kontrakter samlet set, eller således, at den finder anvendelse på de enkelte kontrakter hver for sig.
- 36 Indledningsvis bemærkes, at retten for enhver arbejdstager til en begrænsning af den maksimale arbejdstid og til hvileperioder, især en daglig hvileperiode, ikke alene udgør en regel i Unionens sociallovgivning, der har en særlig betydning, men endvidere udtrykkeligt er fastsat i artikel 31, stk. 2,

i Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder, som i medfør af artikel 6, stk. 1, TEU har samme juridiske værdi som traktaterne (jf. i denne retning dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 30 og den deri nævnte retspraksis).

- 37 Bestemmelserne i direktiv 2003/88, herunder navnlig artikel 3, præciserer denne grundlæggende rettighed og skal følgelig fortolkes i lyset af denne (jf. i denne retning dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 31 og den deri nævnte retspraksis).
- 38 Når dette er sagt, følger det af Domstolens faste praksis, at der ved fortolkningen af en EU-retlig bestemmelse ikke blot skal tages hensyn til dennes ordlyd, men også til den sammenhæng, hvori den indgår, og til de mål, der forfølges med den ordning, som den udgør en del af (jf. navnlig dom af 6.10.2020, Jobcenter Krefeld, C-181/19, EU:C:2020:794, præmis 61 og den deri nævnte retspraksis).
- 39 Hvad for det første angår ordlyden af artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 bemærkes, at artikel 2, nr. 1), definerer begrebet »arbejdstid« som det tidsrum, hvori arbejdstageren er på arbejde og står til arbejdsgiverens rådighed under udførelsen af sin beskæftigelse eller sine opgaver i overensstemmelse med national lovgivning og/eller praksis.
- 40 Hvad angår direktivets artikel 3 pålægger denne medlemsstaterne en forpligtelse til at træffe de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at »alle arbejdstagere« får en minimumshvileperiode på 11 sammenhængende timer inden for hver 24-timersperiode (jf. i denne retning dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 38).
- 41 Anvendelsen af udtrykket »alle arbejdstagere« taler for at fortolke artikel 3 således, at der menes anvendelse pr. arbejdstager, når der er indgået flere arbejdskontrakter mellem en arbejdstager og den samme arbejdsgiver. Ved at anvende tillægsordet »alle« i ubestemt betydning lægger artikel 3 nemlig vægten på arbejdstageren, således at denne inden for hver 24-timersperiode kan få en minimumshvileperiode på 11 sammenhængende timer, uanset hvilken arbejdstager der er tale om, og uanset om den pågældende har indgået flere kontrakter med sin arbejdsgiver eller ej.
- 42 Hvad for det andet angår den sammenhæng, hvori artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 indgår, bemærkes, at »hvileperiode« i direktivets artikel 2, nr. 2), er defineret som det tidsrum, der ikke er arbejdstid.
- 43 Domstolen har gentagne gange fastslået, at dette begreb og begrebet »arbejdstid« udelukker hinanden, og at direktiv 2003/88 ikke fastsætter nogen mellemkategori mellem arbejds- og hvileperioder (dom af 10.9.2015, Federación de Servicios Privados del sindicato Comisiones obreras, C-266/14, EU:C:2015:578, præmis 25 og 26 og den deri nævnte retspraksis).
- 44 Desuden er dette direktivs artikel 2 ikke blandt de af direktivets bestemmelser, som det er tilladt at fravige (dom af 10.9.2015, Federación de Servicios Privados del sindicato Comisiones obreras, C-266/14, EU:C:2015:578, præmis 28 og den deri nævnte retspraksis).
- 45 Under disse omstændigheder kan kravet i direktivets artikel 3 om, at alle arbejdstagere hver dag skal have en minimumshvileperiode på mindst 11 sammenhængende timer, ikke opfyldes, hvis hvileperioderne vurderes særskilt for hver kontrakt, der knytter arbejdstageren til arbejdsgiveren. I en sådan situation ville de timer, som anses for at udgøre hvileperioder i forbindelse med én kontrakt, nemlig kunne udgøre arbejdstid i forbindelse med en anden kontrakt, således som tvisten i hovedsagen illustrerer. En og samme periode kan imidlertid i henhold til den retspraksis, som er nævnt i præmis 43 ovenfor, ikke samtidig kvalificeres som arbejdstid og hvileperiode.

- 46 Det følger heraf, at arbejdskontrakter, som en arbejdstager har indgået med sin arbejdsgiver, skal betragtes samlet, for at det kan fastslås, at den periode, der kvalificeres som daglig hviletid, svarer til definitionen af hvileperiode i artikel 2, nr. 2), i direktiv 2003/88, dvs. at der er tale om en periode, som ikke udgør arbejdstid.
- 47 For det tredje bekræftes den fortolkning, der følger af ordlyden af artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 og af den sammenhæng, hvori disse bestemmelser indgår, ligeledes af formålet med dette direktiv.
- 48 Ifølge fast retspraksis har direktiv 2003/88 nemlig til formål at fastsætte minimumsforskrifter med henblik på at forbedre arbejdstagernes leve- og arbejdsvilkår ved indbyrdes tilnærmelse af de nationale bestemmelser med hensyn til navnlig arbejdstidens længde (dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 36 og den deri nævnte retspraksis).
- 49 Denne harmonisering på EU-plan af arbejdstidens tilrettelæggelse har til formål at garantere en bedre beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed ved at sikre dem bl.a. en daglig hvileperiode (jf. i denne retning dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 37 og den deri nævnte retspraksis).
- 50 Hvis minimumsforskrifterne i artikel 3 i direktiv 2003/88 blev fortolket således, at de finder anvendelse særskilt for hver enkelt kontrakt, som en arbejdstager har indgået med sin arbejdsgiver, ville garantien for en bedre beskyttelse af arbejdstageren blive svækket, eftersom sammenlægning af den arbejdstid, der er fastsat separat i hver enkelt af de kontrakter, som er indgået med arbejdsgiveren, ville kunne gøre det umuligt at sikre hvileperioden på 11 sammenhængende timer inden for hver 24-timersperiode, selv om EU-lovgiver har anset denne periode for at være det minimum, som er nødvendigt for, at arbejdstageren kan komme sig over den træthed, som det daglige arbejde uvægerligt medfører.
- 51 Desuden skal arbejdstageren ifølge Domstolens praksis anses for den svage part i arbejdsforholdet, således at det er nødvendigt at forhindre, at arbejdsgiveren bruger sin stilling til at pålægge arbejdstageren en begrænsning af dennes rettigheder (dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 44 og den deri nævnte retspraksis).
- 52 Henset til denne status som svag part kan en arbejdstager afskrækkes fra at gøre sine rettigheder udtrykkeligt gældende over for sin arbejdsgiver, idet påberåbelse af disse rettigheder navnlig vil kunne medføre, at arbejdsgiveren træffer foranstaltninger vedrørende arbejdsforholdet til skade for arbejdstageren (dom af 14.5.2019, CCOO, C-55/18, EU:C:2019:402, præmis 45 og den deri nævnte retspraksis).
- 53 Hvis bestemmelserne i direktiv 2003/88 vedrørende den daglige minimumshvileperiode imidlertid blev fortolket således, at de finder anvendelse særskilt for hver enkelt kontrakt, som en arbejdstager har indgået med den samme arbejdsgiver, ville arbejdstageren kunne risikere at blive presset af arbejdsgiveren til at opdele sin arbejdstid på flere kontrakter, hvilket ville kunne fratage disse bestemmelser deres effektive virkning.
- 54 Det skal endelig præciseres, at den af ASE og den polske og den rumænske regering nævnte skønsmargen, som medlemsstaterne råder over med hensyn til fastsættelsen af de nærmere bestemmelser til gennemførelse af forskrifterne i direktivets artikel 3, er uden relevans for besvarelsen af det første og det andet spørgsmål. Således som generaladvokaten har anført i punkt 57 i forslaget til afgørelse, vedrører det spørgsmål, som er forelagt Domstolen, ikke de nærmere bestemmelser til gennemførelse af disse forskrifter, men rækkevidden af dem. I overensstemmelse med artikel 23 i direktiv 2003/88 skal direktivets minimumskrav overholdes, uanset medlemsstaternes ret til at tilpasse de forskellige love, administrative og kontraktmæssige bestemmelser på arbejdstidsområdet.

- 55 Det følger af ovenstående analyse, at eftersom visse eksperter, der anvendes til gennemførelse af projektet, er knyttet til ASE gennem flere arbejdskontrakter, er det i det foreliggende tilfælde, med henblik på at kontrollere, at bestemmelserne i artikel 3 i direktiv 2003/88 er overholdt, nødvendigt at betragte disse kontrakter samlet.
- 56 Det skal tilføjes, at Kommissionen, henset til de særlige kendetegn vedrørende de i hovedsagen omhandlede eksperter, i det væsentlige har anført, at direktiv 2003/88 udelukkende finder anvendelse på »arbejdstagere« i dette direktivs forstand.
- 57 Det fremgår af Domstolens praksis, at det væsentligste kendetegn ved et ansættelsesforhold er, at en person i en vis periode præsterer ydelser mod vederlag for en anden og efter dennes anvisninger (dom af 20.11.2018, Sindicatul Familia Constanța m.fl., C-147/17, EU:C:2018:926, præmis 41).
- 58 Heraf følger, at et arbejdsforhold forudsætter, at der består et underordningsforhold mellem arbejdstageren og dennes arbejdsgiver. Et sådant underordningsforhold skal vurderes i hvert enkelt tilfælde under hensyntagen til alle de elementer og omstændigheder, der kendetegner forholdet mellem parterne (dom af 11.4.2019, Bosworth og Hurley, C-603/17, EU:C:2019:310, præmis 26).
- 59 Følgelig er den tid, som de i hovedsagen omhandlede eksperter har brugt til at præstere ydelser i forbindelse med projektet, kun relevant med henblik på at kontrollere, at den daglige minimumshvileperiode, som er fastsat i artikel 3 i direktiv 2003/88, er blevet overholdt, hvis der i forbindelse med dette projekt har bestået et underordningsforhold mellem ASE og disse eksperter. Det synes at fremgå af sagsakterne for Domstolen, at dette er tilfældet, hvilket det dog tilkommer den forelæggende ret at efterprøve.
- 60 ASE og den danske regering har desuden henvist til undtagelsesbestemmelserne i direktiv 2003/88, nærmere bestemt dets artikel 17, stk. 1, som begrundelse for, at artikel 3 ikke finder anvendelse på visse arbejdstagere.
- 61 Det bemærkes imidlertid, at det fremgår af Domstolens praksis, at for så vidt angår de undtagelser, der er fastsat i direktiv 2003/88, bl.a. i dets artikel 17, skal disse undtagelser – idet de udgør en fravigelse af den EU-retlige regulering af arbejdstiden, der er indført ved dette direktiv – fortolkes således, at deres rækkevidde begrænses til det, der er strengt nødvendigt for at varetage de interesser, som de nævnte undtagelser giver adgang til at beskytte (dom af 21.2.2018, Matzak, C-518/15, EU:C:2018:82, præmis 38 og den deri nævnte retspraksis).
- 62 Det er desuden blevet fastslået, at artikel 17, stk. 1, i direktiv 2003/88 gælder for arbejdstagere, hvis arbejdstid som helhed ikke måles eller fastsættes på forhånd eller kan fastsættes af arbejdstagerne selv på grund af den særlige beskaffenhed af den aktivitet, de udfører (dom af 26.7.2017, Hälvä m.fl., C-175/16, EU:C:2017:617, præmis 32 og den deri nævnte retspraksis).
- 63 I det foreliggende tilfælde fremgår det af forelæggelsesafgørelsen, at de i hovedsagen omhandlede eksperter havde fuldtidsarbejdskontrakter, som fastsatte en arbejdstid på 40 timer om ugen. Under disse omstændigheder synes det at fremgå, at i hvert fald en del af disse eksperters arbejdstid, selv for universitetsundervisernes vedkommende, var fastlagt af deres arbejdsgiver, hvilket udelukker, at undtagelsen i artikel 17, stk. 1, i direktiv 2003/88 kan finde anvendelse på dem. Det tilkommer imidlertid den forelæggende ret at efterprøve dette.
- 64 Henset til samtlige ovenstående betragtninger skal det første og det andet spørgsmål besvares med, at artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 skal fortolkes således, at når en arbejdstager har indgået flere arbejdskontrakter med den samme arbejdsgiver, finder den daglige minimumshvileperiode, som er fastsat i artikel 3, anvendelse på disse kontrakter samlet set og ikke på de enkelte kontrakter hver for sig.

Det tredje spørgsmål

- 65 Den forelæggende ret ønsker med det tredje spørgsmål nærmere bestemt oplyst, om en offentlig institution, der handler på statens vegne, såfremt artikel 3 i direktiv 2003/88 skal fortolkes således, at den daglige minimumshvileperiode, som er fastsat i denne bestemmelse, skal ses i forhold til samtlige de arbejdskontrakter, som en arbejdstager har indgået med den samme arbejdsgiver, kan lægge til grund, at denne bestemmelse har direkte virkning i forhold til en arbejdsgiver, som ikke overholder den.
- 66 Det fremgår af Domstolens faste praksis, at i alle tilfælde, hvor bestemmelserne i et direktiv ud fra et indholdsmæssigt synspunkt fremstår som ubetingede og tilstrækkeligt præcise, kan disse bestemmelser påberåbes ved de nationale domstole over for staten, enten når denne ikke rettidigt har gennemført direktivet i national ret, eller når den ikke har gennemført det korrekt (jf. i denne retning dom af 6.11.2018, Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften, C-684/16, EU:C:2018:874, præmis 63 og den deri nævnte retspraksis).
- 67 Det skal imidlertid indledningsvis fremhæves, således som generaladvokaten har anført i punkt 81 i forslaget til afgørelse, at i det foreliggende tilfælde er ingen national bestemmelse blevet anfægtet med den begrundelse, at den er uforenelig med bestemmelserne i direktiv 2003/88.
- 68 Det skal tilføjes, at spørgsmålet om, hvorvidt en national bestemmelse, for så vidt som den er i strid med EU-retten, ikke skal anvendes, kun opstår, såfremt det ikke er muligt at fortolke denne bestemmelse i overensstemmelse med EU-retten (dom af 6.11.2018, Bauer og Willmeroth, C-569/16 og C-570/16, EU:C:2018:871, præmis 65).
- 69 Princippet om overensstemmende fortolkning af national ret, i henhold til hvilket de nationale retter har pligt til i videst muligt omfang at fortolke national ret i overensstemmelse med EU-retten, udgør en væsentlig del af systemet i traktaterne, idet det gør det muligt for den nationale ret inden for rammerne af sin kompetence at sikre sig EU-rettens fulde virkning, når den afgør den tvist, der er indbragt for den (dom af 14.5.2020, Staatsanwaltschaft Offenburg, C-615/18, EU:C:2020:376, præmis 69 og den deri nævnte retspraksis).
- 70 I den foreliggende sag har den rumænske regering i sit skriftlige indlæg fremhævet, at når en arbejdstager i Rumænien har indgået flere kontrakter med den samme arbejdsgiver, skal arbejdslovens artikel 135, stk. 1, sammenholdt med denne lovs artikel 119 og 120, anvendes.
- 71 Arbejdslovens artikel 135, stk. 1, fastsætter, at arbejdstagere har ret til en hvileperiode på ikke under 12 sammenhængende timer mellem to arbejdsdage.
- 72 De rettigheder, der anerkendes i nævnte artikel 135, stk. 1, synes således at yde en bedre beskyttelse end rettighederne i henhold til artikel 3 i direktiv 2003/88, hvorefter varigheden af minimumshvileperioden inden for hver 24-timersperiode er 11 sammenhængende timer.
- 73 Under disse omstændigheder er der, således som generaladvokaten har anført i punkt 82 i forslaget til afgørelse, ikke noget, der giver anledning til at formode, at OI POCU MEN ikke ville have kunnet basere sin afgørelse på bestemmelserne i rumænsk ret som fortolket i lyset af de relevante bestemmelser i direktiv 2003/88.
- 74 I mangel af enhver anfægtelse af rumænsk rets overensstemmelse med artikel 3 i direktiv 2003/88, og for så vidt som det under alle omstændigheder er åbenbart, at rumænsk ret kan fortolkes i overensstemmelse med denne artikel, er det ufornuddent at besvare det tredje spørgsmål.

Begrænsning af nærværende doms tidsmæssige virkninger

- 75 Den rumænske regering og ASE har i deres skriftlige indlæg anmodet Domstolen om at begrænse de tidsmæssige virkninger af nærværende dom.
- 76 Hvad først angår den rumænske regerings anmodning – i det tilfælde, at Domstolen fastslår, at artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 finder anvendelse pr. arbejdstager – bemærkes, at denne er begrundet i den omstændighed, at en sådan anvendelse vil have en systemisk virkning på arbejdsmarkedet i Rumænien, hvor mange arbejdstagere ifølge den rumænske regering har kontrakter med flere arbejdsgivere. Anmodningen tager derfor sigte på det tilfælde, at nærværende dom vedrører situationer, hvor der er indgået arbejdskontrakter med flere arbejdsgivere. Da anmodningen om præjudiciel afgørelse imidlertid skal afvises fra realitetsbehandling, for så vidt som den vedrører fortolkningen af bestemmelserne i direktiv 2003/88 med hensyn til sådanne situationer, er det ufornuddent at besvare anmodningen om begrænsning af nærværende doms tidsmæssige virkninger i denne henseende.
- 77 Hvad dernæst angår det tilfælde, at Domstolen fastslår, at artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i direktiv 2003/88 finder anvendelse særskilt på hver enkelt kontrakt, som arbejdstageren har indgået med arbejdsgiveren, er det ligeledes ufornuddent at besvare den rumænske regerings anmodning, eftersom det fremgår af præmis 64 ovenfor, at den daglige minimumshvileperiode som fastsat i direktivets artikel 3 skal ses i forhold til samtlige kontrakter, som arbejdstageren har indgået med den samme arbejdsgiver.
- 78 Hvad endelig angår ASE's anmodning bemærkes, at det følger af fast retspraksis, at den fortolkning, som Domstolen anlægger af en EU-retlig regel under udøvelse af sin kompetence i henhold til artikel 267 TEUF, belyser og præciserer betydningen og rækkevidden af den pågældende regel, således som den skal forstås og anvendes, henholdsvis burde have været forstået og anvendt fra sin ikrafttræden. Heraf følger, at den således fortolkede regel kan og skal anvendes af retten i forbindelse med retsforhold, der er stiftet og består, før der afsiges dom vedrørende fortolkningsanmodningen, såfremt betingelserne for at forelægge de kompetente domstole en tvist om anvendelsen af denne regel i øvrigt er opfyldt (dom af 3.10.2019, Schuch-Ghannadan, C-274/18, EU:C:2019:828, præmis 60 og den deri nævnte retspraksis).
- 79 Domstolen vil kun undtagelsesvis i henhold til et almindeligt retssikkerhedsprincip, der er sikret i Unionens retsorden, finde anledning til at begrænse borgernes mulighed for at påberåbe sig den således fortolkede bestemmelse med henblik på anfægtelse af tidligere i god tro stiftede retsforhold. For at der kan træffes bestemmelse om en sådan begrænsning, skal to hovedbetingelser være opfyldt, nemlig at de berørte parter skal være i god tro, og at der skal være fare for alvorlige forstyrrelser (dom af 3.10.2019, Schuch-Ghannadan, C-274/18, EU:C:2019:828, præmis 61 og den deri nævnte retspraksis).
- 80 Konkret har Domstolen kun truffet en sådan bestemmelse under ganske bestemte omstændigheder, hvor der ellers var risiko for alvorlige økonomiske følger, navnlig fordi der var stiftet mange retsforhold i god tro i henhold til de pågældende retsforskrifter, som blev anset for at være lovligt i kraft, og fordi det fremgik, at borgerne og de nationale myndigheder var blevet tilskyndet til at følge en adfærd, som ikke var i overensstemmelse med EU-retten, på grund af en objektiv og betydelig usikkerhed vedrørende de EU-retlige bestemmelsers rækkevidde, en usikkerhed, som de øvrige medlemsstater eller Kommissionen eventuelt selv havde bidraget til med den af dem fulgte adfærd (dom af 3.10.2019, Schuch-Ghannadan, C-274/18, EU:C:2019:828, præmis 62 og den deri nævnte retspraksis).
- 81 I det foreliggende tilfælde bemærkes imidlertid, at ASE uden yderligere oplysninger blot har anført, at der skal tages hensyn til såvel god tro hos de berørte parter som faren for alvorlige forstyrrelser af den rumænske økonomi. Herved har ASE hverken anført tilstrækkelige oplysninger til at godtgøre, at

kriteriet om god tro hos de berørte parter er opfyldt, eller givet Domstolen præcise oplysninger om antallet af omhandlede retsforhold eller om karakteren og omfanget af de eventuelle økonomiske følger af nærværende dom. De i præmis 79 ovenfor omhandlede to kriterier, som ville kunne begrunde en begrænsning af nærværende doms tidsmæssige virkninger, kan derfor ikke anses for at være opfyldt.

- 82 Det følger af ovenstående betragtninger, at der ikke er grundlag for at begrænse nærværende doms tidsmæssige virkninger.

Sagsomkostninger

- 83 Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagsomkostningerne. Bortset fra de nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Femte Afdeling) for ret:

Artikel 2, nr. 1), og artikel 3 i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden skal fortolkes således, at når en arbejdstager har indgået flere arbejdskontrakter med den samme arbejdsgiver, finder den daglige minimumshvileperiode, som er fastsat i artikel 3, anvendelse på disse kontrakter samlet set og ikke på de enkelte kontrakter hver for sig.

Underskrifter